

NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE.

XI. ÉVFOLYAM.

1887.

OKTÓBER 15.

X. FÜZET.

A régi Magyarország.

Irta :

Grünwald Béla.

— *Pénzügyi állapotok.*)* —

A rendi társadalom elidegenedése az államtól legmagasabb fokát a XVIII. században éri el Magyarországon is s a dolog természeténél fogva sehol sem nyilvánul oly szembeötlő módon, mint a pénzügyek terén.

A középkori állam pénzügye teljesen megfelel szükségleteinek s a kor gazdasági fejlettségének.

A terménygazdaság uralkodik. A király nagy földbirtokot kap s nagyobb részt ennek jövedelméből fedezi udvartartása költségeit s tartja fenn katonaságát s hivatalnokait. Az egyház földbirtokot kap, a vallási és kulturai szükségletek kielégítésére. A katonaságot s a hivatalnokokat földbirtokkal fizetik. A jobbágyok tömege terményekkel és szolgálatokkal fizeti a bért a föld használatáért. A készpénzbeli jövedelem nagyon csekély; azért a készpénzbeli adósság is kivételes s csak nagy szükség esetén áll be.

A középkori államnak nincs mai értelemben vett háztartása. Az udvar s a királyi funkciók költségei nincsenek benne, mert e célra a királyi uradalom s a királyi haszonvételek szolgálnak. A katonaság költsége nem lehet benne, mert a katonaság egy részének tartása a királyi jövedelmeket terheli, a többi költséget az egyházi s világi főurak, nemesek és polgárok viselik; az igazságszolgáltatás nem az állam terhe, mert azt a király s udvari hivatalnokai, vidéki grófjai végzik bizonyos díjakért s

*) E tanulmány részét képezi szerző: »A régi Magyarország« című sajtó alatt levő művének, melynek megjelenésére már eleve is örömmel figyelmeztetjük olvasóinkat.

a jobbagység bírāja pedig a saját földesura; közigazgatás nincs, mert még nincsenek céljai s a fennálló helyi hatóságok gondoskodnak teltségük szerint a közrend és biztonság fentartásáról; a kultúra intézményei nem az állam terhére esnek, mert ezeket az egyház tartja fenn, mint a vallási és kulturai szükségletek kielégítésének szervezete.

De az állam pénzügyi fejlődésének magva a király pénzügyében rejlik. A király az állam képviselője s az egész államot érdeklő ügyek intézője. A külügyek vezetése az ő kezében van; az ő katonasága van első sorban hivatva az országot védeni; ő az igazságszolgáltatás feje s a közrend legfőbb fentartója. A mint a változott viszonyok, a magasabb fejlődés új szükségleteket teremtenek, az ő pénzügye érzi meg először. Beáll oly pillanat, midőn kétségtelenné válik, hogy a király jövedelmei nem lehetnek elégségesek a reájok utalt közszükségletek költségeinek fedezésére. A hadi szervezet átalakulása, a tüzérség, új erődítési rendszerek, az igazságszolgáltatás s közigazgatás új intézményei sok pénzbe kerülnek. A királyság régi pénzügyi rendszere nem felel meg az új viszonyoknak és szükségleteknek. A királyság pénzzavarokba jut s eladósodik. Végre a kivételes pénzbeli adózás az állam céljaira szabálylyá válik. S ekkor mindig a király az, a ki az állam szükségletei nevében az országhoz fordul, hogy adja meg neki a pénzbeli eszközöket az állam céljainak megvalósítására. Így a király pénzügyének lényegileg állami jellege van s az állam pénzügye egy hosszú korszakban csak a királyi pénzügy alakjában jelenik meg. A királyi pénzügynek állása nemcsak a királyság, hanem az állam erejének és hatalmának egyik fő tényezője. Minden királyi hatalom, mely erős kormányzatot alkotott az államon belül s minden hatalmas állam uralma és terjeszkedése arra vezethető vissza, hogy a királyság oly pénzügyi eszközökről rendelkezett, melyek lehetővé tették a szükséges hatalmi eszközök megszerzését. E nélkül gyenge volt a királyság is meg az állam is bent és kifelé. Magyarország történelmének dicső korszakai az Anjouk és Mátyás uralkodása alatt, a királyság pénzügyi ereje nélkül nem képzelhetők s Magyarország bukását Mohácsnál a királyság pénzügyeinek példátlan ziláltsága s a királyság tehetetlensége előzte meg.

De az uralkodó osztályok, melyek a fejedelemnek a rend-

kivüli segítséget vagy az adót megszavazzák, csak a legritkább esetben áldoznak e célra valamit saját vagyonukból. E terhet jobbágyaikra hárítják. Nem minden alap nélkül hivatkoznak arra, hogy a személyes szolgálat terhe nehezedik rájuk, mely míg valóban teljesítették, csakugyan költséges és súlyos volt. A XVI. században még az elnyomott néposztályok sem ütköztek meg a nemesség adómentességén. Az uralkodó osztályok, mint-hogy megszokják, hogy csak az elnyomottak és nem-szabadok adóznak, később az adózást a szolgaság jelének tekintik. Később, midőn már nem teljesítik a személyes szolgálatokat, az arra való kötelezettséget jogczimül használják fel az adómentesség fenntartására. S most rossz idők következnek az elnyomott osztályokra. Eleinte csak a földesúrnak adóztak s az állam nem követelt semmit vagy igen keveset. Az állam szükségleteinek szaporodásával ez a teher is rájuk nehezedik s végre mindazok a szolgálatok is, melyeket egy előbbi korszakban a nemesség teljesített.

A középkor pénzügyi rendszere így mélyen belenyulik Európa államainak történetébe még oly korszakban is, midőn már más téren az újkor intézményeit látjuk életbeléptetve. A királyság győzelme a rendek felett lerombolta a közjogi korlátot, mely megakadályozta abban, hogy a rendek hozzájárulása nélkül adót vethessen ki s hajthasson be. De nem szüntette meg a rendek társadalmi természetű kiváltságait s még sokáig nem mert a nemesség adómentességéhez nyúlni. Csak a XVIII. század közepén kezdi meg, habár kimélettel is, a nemesség adómentességét megszüntetni. Így II. Frigyes Poroszországban, Mária Terézia az osztrák örökös tartományokban. A nemesség kevesebb adót fizet birtokától, mint a paraszt. De az elvet magát megdöntötte a korlátlan hatalmú fejedelem s megvalósítja az újkori állam egyik fő elvét, a közteherviselést.

Magyarország pénzügye még a XVIII. században, sőt a XIX. század közepéig középkori alapokon nyugodott. Az országnak nincs pénzügye, csak a király pénzügyének alakjában.

A királyi bevételek forrásai: a koronajavak, a királyi haszonvételek, mint a só, bányák, pénzverés, harminczad, vám, posta, a sz. k. városok adója, a kamarai jószágok, a megürült egyházi javak időközi jövedelmei, törvénykezési s egyéb díjak, birságok, talált kincsekből a fiskust illető rész; a rendes hadi adó,

a rendkívüli hadi segély, ajándékok, régi időkben a főispánok főurak, városok adományai, később a koronázási ajándék.

A magyar király jövedelmei nem lehettek mindig egyformák. 1770 és 1780 között 13 és fél millióra teszik.¹⁾ Schwartzner maga 1809-ben 40 millió ezüst forintra teszi azt az összeget, melyet Magyarország a király rendelkezésére ad.²⁾ A király e számítás szerint bevesz: a királyi jószágokból egy millió kétszázezer forintot; a sóból 18 milliót, (brutto); a bányákból és pénzverésből egy milliót; a harminczadból egy milliót; a fiskalitásokból 94 ezer forintot; a zsidók türelmi taksájából 120,000 forintot; a sz. k. városok taksájából 16 ezer forintot; a főpapok által várépítésre fizetett összegből 121 ezer forintot; a postákból 500 ezer forintot; a hadi adóból 5 milliót; a deperditákból 3 milliót. Mindez összesen nem tesz harmincz milliót. A többit az indirekt jövedelemre számítja, melyet Ausztria vámrendszere következtében húzott Magyarországból.

E jelentékeny összegről a király korlátlanul rendelkezett. Vannak ugyan törvényeink, melyek azt bizonyítják, hogy a rendek befolyást gyakoroltak e jövedelmek egyes forrásaira. Kimondják a koronajavak elidegeníthetlenségét; a fiskusra szállt javakra azt rendelik, hogy a király érdemes hazafiaknak adományozza; az 1790°/1. XX. törvényczikkben megígéri a király, hogy a só árának fölemelését a rendekkel együtt fogja tárgyalni, ha csak rendkívüli szükség nem akadályozza meg, de ez által a sóregáléra vonatkozó felségjogot nem akarja érintetni; más törvények a bányákra, a pénzverésre, a harminczadra nézve foglalnak magokban korlátozásokat; a hadi adót s a rendkívüli hadi segélyt nem lehetett követelni az ország lakosaitól a rendek beleegyezése nélkül. De habár a rendeknek mindig meg volt az a joguk, hogy mindezekre nézve kivánságaikat és sérelmeiket előadhassák, a jövedelmek hova fordítását a király jogának tekintették s a XVIII. században nem volt rá eset, hogy a jövedelmekre nézve az ellenőrzés jogát gyakorolták s kivéve az 1790-ki országgyűlés vegyes bizottságának munkálatát, komolyan és határozottan követelték volna.³⁾

¹⁾ Schwartzner : Statisztik I. k. 319. — ²⁾ U. e. 320 s köv. l. — ³⁾ Acta Diact. 1790°/1. XIX. 57. 108. l.

A királyi jövedelmekből kellett fedezni az udvartartás, az országos főhatóságok, főtörvényszékek, a hadsereg szükségleteit s a közgazdasági s kulturai befektetések költségeit.

A király pénzügyeit egy, a rendek befolyása alatt nem álló külön hatóság: az udvari kamara kezeli, mely számos törvény tilalma ellenére, tényleg a bécsi udvari kamarának van alárendelve. A kamara nagy hatalom. A király pénzügyi érdekeinek képviselője s gyűlölik s félnek tőle. Sok sérelem bizonyítja erőszakosságait, melyeket büntetlenül követ el, mert a királyi érdek buzgó szolgálatával indokolja. Alatta áll a királyi ügyek igazgatója, a fő vizépítő igazgatóság, az erdészeti hivatalok, az ország több részében felállított kamara-igazgatóságok s az alájok rendelt hivatalok, a só-, harminczad- és postahivatalok; a csem-pészek birája; birtokadományozások esetében véleményt ad; befolyást gyakorol a szabad királyi városokra, ellenőrzi bennök a gazdaság kezelését s a tapasztalt visszaéléseket bizottságok által megvizsgáltatja s megszünteti. A magyar udvari kamara szelleme egészen abszolutisztikus s Mária Terézia korában már egészen német. A főbányagrófi hivatal Selmecezen, a bányahivatalok és bányakamarák s a pénzverő a bécsi udvari kamara alá vannak rendelve.

Az országnak tehát nincs pénzügye a királyin kívül. A magyar országgyűlés nem ismeri az országos költségvetést, a szükségletek s költségek megszavazását egy, az ország pénzügyi erejének ismeretén megalapuló pénzügyi terv alapján, nem ismeri a zárszámadást, a felelősséget az ország pénzének hova fordításáért. Az ország jövedelmeiről kizárólag a király rendelkezik. Az országnak magának nincs pénztára sem, nincs pénze, melylyel saját szükségleteit fedezhetné, fejlődésének eszközeit megalkothatná.

Semmi sem bizonyítja erősebben a politikai eszmék s törekvések hiányát a magyar rendi társadalomban, mint az országos pénzügyek állapota.

Az állam pénzügye hü képét adja valamely nemzet fejlettségének, céljainak és törekvéseinek. Az államban csak az valószínű meg, a mire pénze van. Az állam kiadásai számokban kifejezett állami szükségletek. A hol az állam pénzügyében bizonyos kiadások nem fordulnak elő, ott lehetetlen a megfelelő állami szükségletek kielégítése is. S azért, midőn a rendek nem alkottak meg egy önálló országos pénzügyet országos célok

megvalósítására, kétségtelen, hogy nem voltak céljaik sem, melyeket komolyan akartak volna megvalósítani. Az országos pénzügy hiánya lehetetlenné tette a haladást, a nemzeti fejlődés eszközeinek megszerzését, a nemzet legfőbb céljainak megvalósítását. A gazdasági s kulturai fejlődés előmozdítására csak a király áldoz többet-kevesebbet a nélkül, hogy köteles volna vele; az ország nem áldoz magáért semmit.

Az országos pénztár kérdése ismételve felmerül az országgyűléseken s rendszeren a királyt képviselő személyek vagy a királyi előterjesztések penditik meg. 1715-ben a személynök azt indítványozta a rendeknek, hogy gondolkozzanak az országos pénztár felállításáról. Az ország ennek hiánya miatt szegyenletes állapotba jutott, mert tudvalevő, hogy a legutolsó falunak is van némi pénztára, melyből szükségleteit fedezi, míg az országnak egy batkája sincs (*Regnum autem hocce ne unius quidem Teruntii cassam habuisse*) ámbár sokféle célra kellene; így például ha ő felségének tiszteletdíjt akar adni, vagy a hazára nézve hasznos katonai vállalatokba kezdene, vagy Lubló várát s a XIII. szepesi várost akarná a lengyelektől kiváltani, melyre vonatkozó törvényeink mindeddig ez okból maradtak végrehajthatlanok.

Kezdetben többeknek tetszett az eszme, de csakhamar meglátják megvalósításának nehézségeit. Azt találják, hogy ily pénztár meg nem alkotható az ország megterhelése nélkül; hogyha fel is állítanák, nem tarthat tovább, mint a jövő országgyűlésig; hogy kezelésére sok fizetéses egyén volna szükséges; hogy azt a pénztárt csak az országgyűlés tartana alatt lehetne használni, mert csak az országgyűlés rendelkezhetik róla.¹⁾

E naiv felfogás eléggé jellemzi a rendek politikai belátását. A személynök ellenérvei nem győzik meg őket s az országos pénztár ügye eldöntetlen marad.

1723-ban megint szóba kerül s valóban egy törvényt is alkotnak az országos pénztárról, mely így hangzik: »Quando fundus publicus ad effectum fuerit deductus, et Suae Majestatis representatus; sequetur circa perceptorem Regni determinata resolutio.« De az országos pénztár még sem jött létre s a rendek 1741-ben megint szükségét érzik, midőn oly országos hatóságok

¹⁾ Diarium 1715. A múzeum könyvtárában.

felállítását tervezik, melyeknek fizetését az udvar nem akarja magára vállalni. Végre is meg akarják az eszmét valósítani s abban állapodnak meg, hogy a só árát kell 15 krral fölemelni s ebből kell megalkotni az országos alapot. A királyi leirat nem ellenzi az országos pénztár fölállítását, de alapul kevésnek tartja a sóár tervezett fölemelését s felhívja a rendeket, hogy rendkívüli jövedelemforrást jelöljenek ki, mely azonban az adózó népet ne terhelje. Erre némelyek azt ajánlották, hogy még a szarvasmarhára vettessék némi vám a kivitelnél, de minthogy a vágómarha vámjának ily fölemelése a rendek érdekeibe ütközött, ezt a módosítást nem fogadták el. Végre egészen elejtik a kérdést s a már megszavazott sóár-pótlékot a hadi adóhoz csatolják.¹⁾

Az 1790°/₁-ki országgyűlésen a fundus publicus tárgyában megalkotják a XXI. törvényczikket, mely az 1723. XLIX. törvényczikket végrehajtatni rendeli. De ez a törvény is a papiroson marad s az országos pénztár nem is jött létre a következő korszakban sem, s az 1802. évi XXX. törvényczikk is csak egy bizottságot tud kiküldeni oly czélból, hogy tervet dolgozzon ki, mikép lehetne az országos alapot létesíteni, mely érintetlenül hagyván az ország alkotmányát s a rendek jogait, az adózó népre se hárítson új terhet s ez az alap mely czélokra fordíttassék s mikép kezeltessek.

E törvényczikk keletkezését az országgyűlés szellemét érdekesen jellemző viták előzték meg. Látni fogjuk e tárgyalásból, mikép foglalkoztak országgyűléseink a legfontosabb állami ügyekkel. A királyi leirat következtében arról kezdenek tanácskozni, hogy kell-e most a fundus publicus iránt végezni? A rendek elismerik ugyan a fundus publicus hasznos voltát, de a mostani »szoros körülállások« miatt a törvényhatóságok utasítása nélkül új teher vállalásába ereszkedni nem tartják tanácsosnak s azért e tárgyat máskorra kívánják halasztani.

A következő ülésen a nádor s a főrendek nézetét tudjuk meg. Ezek hivatkozva a törvényekre s a király leiratára, mellőzhetetlennek tartják, hogy e tárgyban az országgyűlés végezzen valamit. A »környülállásoknak szoros voltát nem ismerik el alapos okul a kérdés elhalasztására, mert a szegény adózó népnek könnyebbülést szerezne, mivel ebből az utaknak csinálásába,

¹⁾ Horváth M. Magy. tört. VII. 235 s köv.

folyóvizeknek tisztítására ingyen tett munkái jutalmaztatlanak s más egyéb hasznok is tétethetnek.« Ép oly kevéssé tartják akadálnak az utasítások hiányát s elvárják, hogy a rendek »a közönséges fundusnak felállítása iránt nemcsak tanácskozásba ereszkedni, hanem serényen végezni is fognak.«

E nézeteket üzenetben közlik az első táblával. »Ez aránt jelentették némelyek, hogy a mi országunknak csekély a kereskedése s nem is igen lehet reménység hozzá. Különös utasítások vagyon a vármegyék küldötteinek: hogy semmi új terhet ne hozzanak a nemességre. A szegényebb nemes emberek úgyis a legközelebb múlt háborúban kétszeri felkelés és más hadi adományok által úgyis nagyon meg voltak terhelve. Az utak csinálására és vizeknek csapolására rendeltetett a só árának előbbeni emelése. Ha csak új utasítást nem vesznek a vármegyék követői, ebben tovább menni nem lehet. A legjobb akaratot is meggátolják a mostani mostoha idők. Az országgyűlés vége felé levén, nem lehet ily tetemes dolgot illendőképén elintézni. Tanácsosabb tehát eztet a következő országgyűlésre halasztani. A régi országgyűlések hagyományaiból kitetszik: hogy e végre a harminczadok intéződtek. Már pedig a mostani szükségben ezekhez nyúlni ő felségének is káros volna. Volt erről ugyan az 1723. országgyűlésen és különösen az 1791-ben emlékezet. De azok sem végeztettek el, a melyek ehhez előre szükségesek. Ha most ez iránt valami rendelődne is, többre nem lehetne menni, hanem az erre a végre kiküldendő deputatió állapítsa meg azokat a sarkalatosakat vagyis principiumokat, a melyeken ez a dolog építődjön.

»Mások ez iránt különböző értelemmel voltak. Az úgynövezett principiumokat megállítani, nem a deputaczióhoz, hanem az országgyűléséhez tartozik. Ha a deputaczióra bizatik, ez a dolgot még nagyobbban fogja hátráltatni. Ezzel az országbeliek inkább el fognak idegeníttetni.«

»Voltak olyanok is, a kik azt mondották: hogy nékiök parancsolatjok vagyon ezen dolgot előmozdítani. Hogy a köztár szükséges, arról kételkedni sem lehet. A köznépen semmi egyéb nem segíthet, csak a kereskedés. Ez pedig az országban fenn nem állhat a szükséges készületek nélkül, a melyekre tetemes költség kívántatik. A nemességnek diszes is, hasznos is volna, ha a közteher könnyebbitésére ő is figyelemmel lenne. A felső táblabeliek,

a kik kívánják eztet, úgyis ezen tehernek nagyobb részét fogják viselni. Lehet ezen dolgot úgy alkalmaztatni, hogy senki nagyon ne terheltessen, sőt a szegényebb nemes embereket ezen teherből ki lehetne teljességgel hagyni.«

»Ezzel az ülés véget ért. A következő ülésben a személynök felszólítja a rendeket, hogy a félbeszakított tanácskozást az országos pénztár iránt folytassák: »A mint is Nyitra vármegye követje, Zerdahelyi György bővebben előadta: hogy a vármegyének utasítása szerint a nemességre semmi terhet nem vállalhat; és eztet fel is jegyeztetni kívánja. Arra sem állhat: hogy ez iránt különös deputáció rendelődjön. A köztár arra való volna, hogy a kereskedés gyarapodjon és mintegy pallérozódjon. De még nálunk a kereskedésnek csekély kezdete vagyon. A mi eleink ebben nem is akartak többre menni. Azt sem lehet állítani, hogy ez az országnak vagy királynak nagyon hasznos volna. Különösen a felső vármegyék, az utak csinálásának és vizek csapolásának kevés hasznát fogják venni. Ha a harminczadok alább szállanak, a királynak jövedelmei csökkenni fognak. Elég költsége vagyon minden vármegyének. Nem is tanácsos, főképpen mostan, a terheket szaporítani.«

»Mások továbbá azt vitatták, hogy ha ez iránt valamit is szükséges volna tenni, előre is minden vármegyének és jurisdicciónak ez iránt való véleményét meg kellene hallani. A tapasztalás bizonyítja, hogy a közbizodalom nélkül eddig sem mehettünk semmire. Már 1723. és 1729. esztendőekben törekedtek ez iránt a mi eleink. De mivel a magyarországi alkotmánynak az a fundamentoma, hogy a nemesség ne egyébbel tartozzék, hanem csak háború idejében felkeléssel és hadi adománynyal, valamint az előbbienek, úgy az 1791. deputáció is ezen felakadott.«

»E mind a kettő csak a külső bátorság fentartására tartozik. A kérdésben levő köz-tár megállítása valódi új adó és új szolgálat lenne. Ezt vagy fejenként vagy pedig a nemes familiák szerint kellene elosztani, és ezzel kezdődne a nemességnek adózó szolgálatja, a melyről mindeddig annyira őrizkedtek a mi eleink. Főképpen a szegényebb nemes embereken erővel kellene ezt megvenni. Az igaz, hogy 1723. esztendőnek 115. törvénye a többi között az ország gazdaságáról, vagyis úgynevezett oeconomiájá-

ról emlékezik. De, valamint az mind eddig elmúlhatott, úgy most is elmúlhatik.«

»Eleget fizettünk eddig is és most már a só ára emelésével is fizetünk. Nem is lehet meggondolni, hogy lehessen az efféle adózást a nemesi szabadsággal egybeszerveztetni. De új utasítások nélkül nem is szabad ezen dologba avatkozni.«

»Mások ellenben azt állították, hogy ha csak más nemzeteknek példája szerint is erről nem gondolkodunk, sem kereskedésünknek, sem egyéb polgári boldogságunknak előmenetelét nem remélhetjük. Ettől függ országunknak virágzása, a mint eztet még 1723-ban a mi eleink megismerték. Ha mi erről nem gondolkodunk, lesznek mások, a kik erről gondolkodni fognak. Már példánk vagyon jelesen Bács vármegyében, a hol nem régebben új csatorna elkészült. De egyszersmind a nemesség is fizetni tartozik, ha annak hasznát akarja venni. Nem szükséges ennek felállítására esztendőnként fizetni. Azért nem is lehet eztet adónak vagyis contributionnak mondani, a melynek az a természete, hogy esztendőnként fizetődjön és erővel is megvételődjön. Kiki szabad a maga értékével. Adhat tehát a szabadság sértődése nélkül erre is. Ha most ezen dolgot el nem intézhetjük is, legalább kidolgozhat a deputáció valamit, a mit akkor megmutathatunk és a min bővebben gondolkodhatunk.«¹⁾

Igy jött létre az 1802. XXX. törvényczikk.

Báró Horváth-Simoncsics János az 1715-ki országgyűlésen mint királyi személynök, az alsó tábla elnöke, mintha sejtette volna mi fog történni az 1790-ki országgyűlésen, mikor azt mondotta, hogy szégyenletes állapot egy országra nézve, ha nincs pénztára. Ma megfoghatatlan az a kicsinyesség s az előkelőség teljes hiánya egy hatalmas aristokracziánál, midőn arról volt szó, hogy egy viszonylag jelentéktelen összeget a magáéból fizessen. A legkényesebb helyzetben, midőn ajándékot adnak a királynak, sem tanusítanak annyi gyöngédséget, hogy eltitkolják a kedvetlenséget, melylyel adják s mindenféle fentartással élnek, nehogy a jövőben adózást következtethessen valaki az önkéntes adományból.

Midőn II. Lipót a személynök útján értésére adja a rendek-

¹⁾ Diarium 1802. 337. 342. 351 s köv.

nek, hogy a koronázási ajándék annál kedvesebb lesz előtte, ha módot találnak az összeget az adófizető nép kimélésével megszerezni, nagy zavarba jönnek. Kinos vergődésök meglátszik a száraz hivatalos feljegyzésből is. A rendek által megszavazott 150,000 s később a főrendek által 200,000 forintra emelt összeget a király kifejezett óhajtása után, nem lehetett az eddigi módon a parasztra róni. Nem volt nagy összeg, de közjogi jelentősége volt. Mikép kelljen a feladatot megoldani, hogy a király óhajtása is teljesüljön s a kiváltságos osztályok jogai se szenvedjenek csorbát?

»Ehhez képest — így írja le a jellemző tárgyalást az országgyűlés naplója — némelyek úgy vélekedtek, hogy az ajánlott summa a porták száma szerint rovattasson az adófizető népre s a birtokos nemesség a maga lakosai helyett fizesse; mások pedig veszedelmes következésű dolognak tartván ilyen szín alatt is az adózásnak terhét a nemességre hárítani, tanácsosabbnak ítélték a summát ugyan az adófizető népre róni, de a nemesi rendnek szabadságát fenhagyván, a fejedelemhez való buzgóságára és lakosai iránt való szeretetére bizni, hogy az azokra rovandó summát helyettök letegyék. Közbenszóllott M. Personális úr, állítván minden kérdésen kívül teljes hatalmában s szabadságában lenni a nemesi renden levőknek, hogy az ajánlott summának részét, nemesi szabadságaiknak sérelme nélkül, önként magokra vállalván, lakosaik helyett letegyék, hanem abban talált akadályt, hogy a követeknek efféle teher felvállalására hatalom nem adatván, foganatosan le nem kötelezhetnék magokat, a kiknek nevökben az ajánlást teszik; ily környüállásokra való nézve legbátorosabbnak ítélné, hogy az ajánlott summát ugyan a vármegyékre s különös portákkal bíró községekre, az adófizetésnek mennyisége szerint elosztaná, de annak beszédését illető módoknak meghatározása, az említett vármegyéknek szabad tehetségekben hagyattatna; a követek mindazonáltal igyekeznének vármegyéjüknel végbevinni, hogy mind a fejedelemhez való szeretetöknek kinyilatkoztatására való nézve, mind pedig annak megbizonyítására, hogy az adófizető népnek romladozott sorsán valósággal könnyebbíteni igyekezzenek, úgy intézzék az ajánlott summának beszédését, hogy annak terhéből teljességgel semmi rész ne érje az adófizető népet.«¹⁾

¹⁾ Diarium 1790, 242.

A szellem, mely e tárgyalást átlengi, nem a reform szelleme. Ha az 1790-ki országgyűlésről csak e jelenet leírása maradt volna ránk, megértenők, miért nem volt a hasznos reformok szülője.

Még ha az országgyűlés megalkotta volna is az újkori állam minden reformját, melyre Magyarországnak szüksége volt, de meghagyja a fennálló pénzügyi és adórendszert, lehetlenné vált volna e reformok életbeléptetése, mert Magyarország középkori pénzügye és adózása nem adhatta meg a pénzbeli eszközöket, melyek a fejlődés magasabb fokára jutott újkori állam intézményeinek fentartására nélkülözhetetlenek.

Az országos alap létesítése ily módon lehetetlen volt. Arról meg volt győződve a nemesség is, hogy a parasztságra több terhet rakni nem lehet. A paraszt fizette a hadi adót, a megyei házi adót, az országgyűlés költségeit, még a főurakét is, a királynak és királynénak megszavazott koronázási ajándékot, egyszóval minden költséget, melyet az ország közszükségletei igényeltek. Arra, hogy a kiváltságos osztályok, az ország földbirtokának urai vállaljanak magokra terhet, ép oly kevéssé lehetett gondolni. Honnan lehetett volna tehát pénzt meríteni az országos pénztár megtöltésére?

Az indigenák által fizetett díjakat az országos pénztárba kellett fizetni s 1792-ben a pénztárban készpénzben s kötelezvényekben 99,420 forintnyi összeg volt letéve. De ez oly csekély összeg volt, hogy nagyobb feladat megoldásának nem lehetett pénzügyi eszköze.

A kiváltságos osztályok nem akarnak adózni s ez teszi lehetlenné az ország szükségleteinek megfelelő pénzügyet.

Az állam polgárainak összeségeért áll fenn s csak mindnyájok erejével tartható fenn. A középkorban mindenki hozzájárult az állam fentartásához, az uralkodó osztályok személyes szolgálataikkal, a nem-szabadok terményekben és készpénzben lerótt adójukkal. Ekkor még a nemesség adómentessége s az alávetett néposztályok adózása nem volt igazságtalanság. Csak akkor válik azzá, mikor megszűnik azokat a szolgálatokat teljesíteni, melyek miatt az adómentességet élvezzi s midőn az állam védelmének nemcsak költségeit, de kötelességét is az adózó néposztályokra hárítja. Így az állam fentartásának egész terhe a gyengébbekre, szegényebbre nehezedik s ép az erősebbek és a gazda-

gabbak tagadják meg tőle fentartásának s fejlődésének eszközeit. S így a teherviselés e rendszere nemcsak igazságtalan, de megakasztja a fejlődést a nemzeti élet minden ágában s szükségkép beáll a mozdulatlanság és tespedés.

Anglián kívül, melynek nemessége a középkorban is ép úgy adózott, mint a nép többi osztályai s ezért nem őt győzte le a királyság, hanem ő diadalmaskodott a királyság felett, egész Európában e rendszer uralkodott. De míg Európában ép a XVIII. században kezd megszűnni a nemesség adómentessége, Magyarországon ekkor éri el a fejlődés legmagasabb fokát, ekkor nyeri legridegebb alakját. Ekkor válik mintegy hitágazattá, hogy a nemesség semmi szín alatt sem járulhat a közterhek viseléséhez s hogy adómentessége a magyar alkotmány egyik lényeges alkotórésze; ekkor jelenik meg az osztályérdek egész meztelenségében, mint azelőtt soha.

A XVII. században e jelenség még nem fordul elő. A nemesség védi kiváltságait, de még közelebb áll az államhoz, maga áll fegyverben s viseli a katonáskodás jelentékeny költségeit s ezenkívül még a subsidiumhoz is saját vagyonával járul, a mint ezt számos törvény bizonyítja.

I. Ferdinánd idejében az urak és nemesek elhatározták, hogy vagyonuk hatvanadrészét ajánlják fel az országnak, a parasztság terhelése nélkül. (1542 : XXVIII.) Az 1546. V. szerint minden paraszttelék után két forintot, a nemesség a maga erszényéből husz denárt; az 1548 : XXIII. szerint a paraszttelék után két forintot; a nemesség a magáéból külön 60 denárt; az 1556 : IV. szerint a nemesség saját vagyonából s jövedelméből váltja meg a végváraknál teljesítendő paraszt kézi és szekeres munkát, fejenként 50 denárral; az 1595 : III. szerint 9 forintot ajánlanak minden porta után a paraszttól s 6 forintot minden nemestől azzal a kijelentéssel, hogy a főpap, főúr, nemes ez utóbbi 6 forintot ne merészelje a paraszttól követelni, hanem háromszoros birság terhe alatt a magáéból fizesse; 1596-ban minden porta után 9 forintot ajánlanak a paraszttól s ugyanannyit a sajátjokból; 1597-ben (II. tcz.) minden tiz paraszttelék után három lovast és három gyalogot állítanak ki felében a paraszttól s felében a nemesség költségén; 1599, 1600 és 1601-ben minden paraszttelék után egy forintot fizet a paraszttól,

50 denárt a nemes; 1602, 1603 és 1604-ben a paraszt 1 forintot és 50 denárt, a nemesek 50 denárt fizetnek; 1625 (XXVIII. tcz.) a nemesség minden porta után egy forintot ajánl fel a sajátjából; 1635-ben (V. tcz.) a nemesség egy forintot fizet minden porta után; 1647-ben a jobbágyok 5 forintot, ugyanannyit a nemesek, azzal a kijelentéssel, hogy háromszoros büntetés terhe alatt nem szabad a paraszttól követelni; az 1655 : VI.—1659 : VI. — 1662 : XVI. törvényczikk szerint a partialis insurrectio helyett a rendek a katonaság élelmezését vállalják magokra oly formán, hogy fele a parasztot, fele a nemességet terhelje. Az 1609 : LVII. törvényczikk a korona öreinek s örségének fizetését, a követségek költségeit, az országház vételárát s felépítésének költségeit a nemesektől is telkenként szedett egy forintból rendeli fedezni.

Ezenkívül hozzájárultak a megyei szükségletek fedezéséhez s a paraszt még a XVIII. század első évtizedeiben sem fizet házi adót a megyei pénztárba.

A XVIII. században mindez megszűnik. A kiváltságos osztályok egyes tagjai ajándékot adnak az országnak, mint a Ludovika-akadémia s a magyar tudós társaság alapításakor, vagy szabad ajánlás útján kivetnek magokra segélyösszegeket rendkívüli viszonyok közt később, mint 1792, 1796, 1805, 1807 s az 1811. évben, hogy a megszorult király pénztárát fölsegítsék, de irtóznak attól a gondolattól is, hogy az ország szükségleteinek fedezésére állandó terhet vállaljanak.

A szerves egybefüggés az állam s a kiváltságos osztályok között megszűnik. A középkori állam elve, hogy mennél több jogot gyakorol valaki, annál több kötelezettség terheli a köz iránt, kivesz az államéletéből s ép az ellenkező elv válik uralkodóvá. A XVIII. század közjoga feloldja a kiváltságos osztályokat az állam iránt tartozó legfőbb kötelességek teljesítése alól. Elfordulnak az államtól, a közérdek elbukik s a fennálló közjog szerint nem az egész nemzet fejlődése követeli az áldozatot az egyesektől, hanem a nemzet fejlődése esik áldozatul az egyesek érdekeinek.

Európa szárazföldén ugyanez a szellem uralkodik minden államban. Ez a rendi állam elkerülhetetlen betegsége, a középkori pénzügyi rendszer, mely képtelenséggé s a fejlődés akadályává lett egy fejlettebb korszakban, mert a szegényekre rakta

az állam terheit s a gazdagokat mentette fel viselésök alól. De ezt a nemesség a XVIII. században egész Európában természetesnek találta. A francia emigráció, mikor 1815-ben visszatér Párisba, azonnal követeli a nemesség adómentességének visszaállítását. Magyarországon is a legműveltebb s leghumánusabb emberek nem is veszik észre a fennálló pénzügyi rendszerben rejlő igazságtalanságot s kártékony következményeket. Megszokták s fennállását természetesnek találják. A nagyműveltségű gróf Dessewffy József megdönthetetlen igazságnak tartja, hogy a magyar alkotmány egy kövét sem szabad megmozdítani, mert akkor az egész összedől, tehát nem kell megbolygatni a nemesség adómentességét sem. Pedig nem lehet belátni, hogy mért esett volna csorba a magyar alkotmányon, ha a nemesség önként vállal adót s járul a közterhekhez? Lehetetlen képzelni, hogy egy ország alkotmánya az által jusson veszélybe, hogy polgárai áldozatra készek a hazáért s vagyonuk egy részét közcélokra akarják fordítani s monstruoitás volna az oly alkotmány, mely az állam polgárait eltiltaná a legfőbb polgári kötelességek teljesítésétől s elbuknék, a mint e kötelességeket teljesítik. Ma már tudjuk, hogy egy alkotmány annál biztosabb alapon áll, minél több ember érdeke követeli fentartását s hogy a rendi alkotmánynak s a Magyarország közjogi különállásának egyik főveszélye épen az volt, hogy nem az egész nemzet védte, hanem csupán a kiváltságos osztályok, egy törpe kisebbség, melyet az elnyomott osztályok tömegének ellenséges indulata folyton fenyegetett.

De ezt e korszakban még nem látták be a kiválóbb emberek sem. Cserei Miklós szintén művelt, felvilágosodott ember s Kazinczy különös bizalmára s barátságára méltatja. De habár belátja, hogy Magyarországnak sok költséges intézményre van szüksége, hogy elmaradottságából kiemelkedjék, eszébe sem jut a pénzügyi rendszer megváltoztatása a közteherviselés alapján. Ámbár nagy arisztokrata, mégis érzi, hogy a nemesség a katonai szolgálatnak a parasztra háritása által ferde helyzetbe jutott. Nemzeti katonaságot kíván, de csak úgy, »ha csupa nemes ember katonáskodik capitulatio szerint. De megint: rá lehet-e erre venni a többséget, ott, a hol annyi időktől fogva a legszebb kötelességet, — a haza oltalmának kötelességét — a nemesség a parasztembertől kicsikart adóval váltotta meg

és szabadságnak nevezve henyélhetni? — praerogativának a nemzeti dicsőséget szolgálóra ruházni?»¹⁾ S mégis egy másik levelében így nyilatkozik: »Némelyek azt beszélnek, hogy az insurrectio megváltása lenne a főtárgy. Azt megváltani haszontalan volna, mert a hazának utolsó szükségben védelme a megváltás után is elékerülhet, alacsonyág is volna, mert ettől a szent kötelességtől magunkat megmenteni akarni teljes gyávaságunkat árulná el, veszedelmes is, mert a szolgáládózársra utat nyitna; — lehetetlen is, mert a velünk született kötelességet nem lehet levetkezni.«²⁾ Tehát ily magasabb színvonalon álló férfiak még 1825-ben is a szolgaság jelének tekintik az állam terheihez való hozzájárulást. Csak a jó Kazinczy mondja: »Egész Európa kifordulván a francia háborúk miatt sarkából, meghágy-e bennünket a sors boldog constitutióknk birtokában? A fizetéstől nem félek, szívesen, ha áldozatomat a haza kívánja, mindazt szívesen, a mit adhatok . . . csak magyar maradhassak, mindent szívesen.«³⁾

Az adózás rendszere, melyet az uralkodó osztályok fentartottak, nagyon egyszerű volt.

Az adózás rendszerét mindenkor a gazdasági fejlettség határozza meg. Eleinte szolgálmányokkal s nyers termékekkel adóznak, később készpénzzel. Magyarországon még a XVIII. sőt a XIX. században is egymás mellett áll fenn mind a három forma.

Állandó adózás állami czélokra 1715. előtt nem fordult elő. Egy állandó szükséglet, az állandó katonaság fentartása teremti meg. A hadi segély adóvá változik át az 1715: VIII. törvényczikk intézkedései következtében.

A hadi adó összegét az országgyűlés ajánlja meg, de behajtásáért nem vállal kezességet s a megszavazott összeget sohasem foglalják törvényczikkbe.

1709-től 1722-ig porcziókban vetik ki. 1722-ben a porcziók száma 85,000 s ennek kétharmad része ember-, egy harmadrésze lóporczió. A regulamentum szerint egy emberi porcziót 4 forint 30 krajczárral, egy lóporcziót három forinttal számítanak havonként s így a hadi adó összege 2,040,000 forint, melyhez hozzá

¹⁾ Cserei M. Kazinczyhoz 1825. május 26. 74. lásd Akadémia könyvtára. — ²⁾ U. a. 1825. aug. 13. 77. 57. levél. — ³⁾ Kazinczy Kiss Jánoshoz 1808. márcz. 14. L. levél.

adva az az évi deperditát 1.130,935 forintot, az évi adó 3,170,935 forintot tett. 1723-ban a hadi adó 2,138,000; 1729-ben 2.500,000; 1751-ben 3,200,000; 1764-ben 3,900,000; 1790-ben 4,395,244; 1802-ben 5,000,000; 1807-ben 5,200,000; 1825-től 1848-ig 4.395,244 frt 38¹/₂ krajczárt tett ki a deperditák nélkül. ¹⁾

A kirendelt bizottság a porták száma szerint veti ki a hadiadót a megyékre, szabad királyi városokra s kerületekre.

A porta I. Károly idejében oly udvarkaput jelentett, melyen egy szénával megrakott szekér átfért s ettől fizetett a jobbágy 18 denárt. Később négy paraszttelket vagy tizenkét zsellért számítottak egy portára (1609: LXII.) vagy még később négy 6--4 ökrös jobbágyot, vagy 8, két ökröset s 16 marhátlan jobbágyot vagy zsellért. De az idők folytában a porta képzeleti szám lett, mely a megyékben, a sz. kir. városokban s kerületekben az adófizetők vagyonosságát fejezte ki. Az egész országra bizonyos portaszámot vettek föl s a megajánlott összeget annyi részre osztották, a mennyi portája volt az országnak s az egyes megye vagy város annyiszor fizette az egy portára eső összeget, a hány portája volt az országos összeírás szerint.

A törvényhatóságok körében történik a kivetés a községekre s egyénekre. A megyékben az egyes községekre kivetett adó kulcsaul a dika szolgált. Mindenik megye maga határozta meg dikáinak számát s hogy mennyi adótárgy tegyen egy dikát. A megyére kivetett adót ezután annyi részre osztották, a mennyi dikája volt a megyének s a dikára eső összeg vétetvén kulcsul, a községnek annyiszor kellett az egy dikának megfelelő összeget fizetni, a hány dikája volt.

Ez az adórendszer keresi az arányosságot az adózás mértékének megállapításában. E törekvés abban nyilvánul, hogy a megyékre az összeirt jobbágytelkek számának s később a föltételezett vagyonosságnak arányában számítják a rájuk eső adóösszeget s a jobbágyteleknél nem csupán a földterületet, hanem minőségét is figyelembe veszik; valamint abban is, hogy az egyes dika megterhelésénél különbséget tesznek a munkaerő s a termékek értékesítésének könnyü és biztos volta szerint.

De minthogy az adó tárgya nem lehetett a föld, melynek

¹⁾ Falk Miksa, a magyar financzrendszer tört. A magyar Encyclopädiában.

tulajdonosa ment volt az adótól s melynek a paraszt csak haszonélvezője volt s nem a telek tartozott a paraszthoz, hanem a paraszt tartozott a telekhez; s minthogy a telek maga, melyet a jobbágy művelt, nem volt egyformán megterhelve a földesúr jogai és követelései által s nem volt mód megállapítani, mennyi jövedelem maradt a jobbágy rendelkezésére s csupán a telek kiterjedéséből s minőségéből sem lehetett a paraszt vagyonosságára biztosan következtetni, más adótárgyat kellett keresni.

Nem a jövedelmet adóztatják meg tehát, hanem — s ez az adó legrégibb formája Európában — a vagyont. De minthogy a földbirtok nem alkotó része a paraszt vagyonának, a saját s egyéb rendelkezésére álló munkaerő s az ingó vagyon arányában vetik ki rá az adót. Nálunk számba veszik családja tagjait, cselédeit, marháját, értékesíthető készleteit, gazdasági eszközeit, butorait stb. mindazt, a mi a paraszt vagyonosságának külső jele. A paraszt ingó vagyonának alkotó részeiből adóegységeket, dikákat csinálnak (p. két munkabíró fiú, két igás vagy hizott ökör, két tehén, négy ló, négy tinó, tizenhat sertés stb. egy-egy dika) s a hány ilyen dikát találnak valakinek vagyonában, annyiszor fizet adó fejében egy bizonyos, a vidék viszonyai szerint megállapított összeget.

Ez az adó azonban nem fekszik a földbirtokon. Magyarország földje nemesi birtok s nem terhelhető meg adóval még a jobbágy kezén levő telek sem. A megyékben a paraszt személye s feltételezett vagyonossága az adó alapja.

Európában az adózás e neme mellett a városokban kifejlődik a házadó. A ház itt oly jelentékeny része a vagyonnak, hogy nem hagyható figyelmen kívül, mint a fálukon, hol az emberek kunyhókban laktak s a ház az ember egyik mellözhetetlen szükségletének kielégítésére szolgált s nem nyilvánult benne fényűzés, a nagyobb érték s gazdagság egyik bizonyítéka s nem is volt jövedelmi forrás, mint a városokban, hol a ház bérbeadását már korán lehetővé tette a nagy számú s szűk helyen együttélő munkás, iparos és kereskedő lakosság. Nálunk e korszakban a városokban sincs még házadó. Aportáknak 1715. és 1729. évben eszközölt rektifikációja alkalmával a házakat nemcsak a fálukon s mezővárosokban nem írják össze, hanem a szabad királyi városokban sem. 1775-ben királyi rendelet tiltja a házak jövedelmé-

nek számbavételét a porták megállapításánál s csak a városi telkek kiterjedését irták össze. 1802-ben az országgyűlésnek a porták új összeírására vonatkozó utasítás kidolgozására kiküldött bizottsága a házakat s a belölök huzott jövedelem összeírását is javasolja, de azt a kérdést, vajon a telkek kiterjedése vagy a házak minősége és jövedelme szerint számítsák-e a portákat a jövő országgyűlés eldöntésének tartják fenn s elismerik, hogy a házak eddig megadóztatva nem voltak.¹⁾

A tulajdonképi földadó azonban egész Európában csak későn fejlődik ki. A rendiség nem is tudja megalkotni. Az abszolút királyság bírja csak életbeléptetni lassú átmenetekben s küzdve a rendi társadalom ellenállásával. A királyság, mint az állam eszméjének képviselője, szükségkép a közteherviselés elvének megvalósítására törekszik, a hol a rendi elemeket legyőzi s nem azonosítja magát társadalmi érdekeikkel annyira, mint Franciaországban.

Ausztria az első állam, mely már 1718-ban a földadó kataszter alapját veti meg Lombardiában, mely 1760-ban csakugyan elkészül. Nem csupán a földbirtok kiterjedése s minősége szolgál már a földadó alapjául, hanem a gondos felmérések s becslések alapján kiderített földjövedelem. Mária Terézia az osztrák örökös tartományokban 1756-ban fejezteti be a földadó reformját, mely azonban nem felmérésen, hanem az érdekeltek saját becslésén alapult s még különbséget tesz a paraszt és nemesi birtok között. II. József földadózszabályozása az első, mely a tiszta jövedelmet veszi alapul s a megadóztatás egyenlőségének elvét mondja ki. De életbeléptetését Ausztriában is megakadályozta a földesurak ellenzése, s 1792-ben hatályon kívül helyezték ott is, hol már be volt hozva.

Természetes, hogy az osztrák uralkodók, kik magyar királyok is voltak, hazánkban is tettek kísérleteket a földadó életbeléptetésére.

Midőn az országgyűlés 1715-ben az állandó katonaság intézményét elfogadta s az állandó hadi adót is szükségesnek ismerte el, az udvar ismételve tett kísérleteket, hogy a hadi adónak biztos alapot szerezzen s minthogy a nemesek birtokaiktól

¹⁾ Diarium 1802, 192. 1.

ugy sem adóztak, a jobbágyok kezén levő földbirtokot akarta a hadi adó alapjául kijelölni. A rendek ezt ellenezték, de 1723-ban mégis országos összeírást határoznak (1723 : LXVII.), melyben a jobbágyok száma s a kezükön levő földbirtok ki legyen mutatva. A nemesség az összeírást ellenzi s nem készül el az országgyűlés megnyitásáig.

Az 1729-ki országgyűlésen a királyi előadások egy pontja ismét e tárgyra hívja fel a rendek figyelmét. Azt kívánja, hogy mivel a hadi adó arányos felosztása multhatatlanul szükséges, ezt pedig csak az egyesek vagyoni állapotának megvizsgálása alapján lehetséges, mellözhetetlen, hogy az ország megszámláltassék s összeírassék.

A csendes országgyűlés viharossá vált, mikor e kérdés tárgyalására került a sor. A nemesség nagy veszélyt látott a tervezett intézkedésben s nem akart beleegyezni, hogy a hadi adó tárgya a jobbágytelek legyen. Nemis akarnak a kérdés tárgyalásába bocsátkozni. Oly kétségtelen igazságnak tartják, hogy az adó nem terhelheti a jobbágy által használt földet s hogy a földesur a jobbágytelek tulajdonosa s hogy a király a nemesi kiváltságokkal ellenkezőt követel, hogy ezt a kérdést még csak tárgyalhatónak sem tartják. A királyi biztosok, a személynök s az aulikusok az udvar kivánságát akarják teljesíttetni. De csak szítják az elkeseredést a rendekben. A főrendek közül többen eltávoznak az országgyűlésről; az alsó táblán pedig szenvedélyes viták folynak: »praemoti hic fuerunt diversi discursus et considerationes, sed ponderosae. Dominum tamen personalis cum exasperatione singulum et Dd. Statibus pro Regno rationes adducen-tem confundere satagebat, sufficiens attamen responsum abtinuit. Mirabantur hic DD. Status, quod tota J. Tabula Regia silentiaria facta sit, et quasi a Regno segregata, qualis haec metamorphosis ad invicem consultabant, et auxie suspirabant, plurimisque lacrymae de oculis stillabant.«¹⁾

Végre néhány befolyásos mágnásnak sikerült a királyt rábírní, hogy az adóalapra vonatkozó előterjesztést vonja vissza, miért a rendek a hadi adót néhány százezer forinttal fölemelték s az »onus non inhaereat fundo« elvét megmentették.

¹⁾ Diarium 1729. május 10-iki ülés.

Ez az elv, ha nem is volt igazságos, kétségkívül a fennálló jogon alapúlt. A magyar nemességnek igaza volt, midőn azt állította, hogy az adó terhe nem feketik a jobbágytelken. A jobbágytelek tulajdonosa a nemes volt s nem a paraszt; a telek nemesi birtok volt; s ha a közjog szerint a nemes ment volt az adótól nem lehetett adót vetni a jobbágytelekre sem. Valahányszor a telek mint oly egység fordul elő, melytől katonát kell állítani, vagy bizonyos összeg pénzt kell fizetni, nem a földterület jön tekintetbe, hanem a telket művelő jobbágy. A nemesi birtok értéke nem annyira terjedelmétől, mint a jobbágyok számától függött. Oly birtok, melyen nem volt jobbágy, alig jövedelmezett; a jövedelem forrása a jobbágy volt. Csak az a telek számított, mely jobbágy kezén volt; a pusztá telektől nem adózott senki. Egy portára nem négy adótelket, de négy jobbágy-házat s tizenkét zsellért számítanak. A *rectificatio portarum* oly eljárás volt, mely nem a telkek, hanem a jobbágyok által művelt telkek szaporodását vagy fogyását állapította meg. A porták száma ugyanannyi földterület mellett fogy, mert a jobbágyok száma kisebbedett; másutt szaporodik, ha bevándorlás következtében, a jobbágyok, tehát a művelt telkek száma emelkedett. A földesur ha subsidiumot vállal magára, nem jobbágytelkeinek területe, hanem jobbágyainak száma szerint fizet, s az igazság úgy hozza magával, hogy ne a pusztá telektől fizessen, melyből nincs jövedelme, hanem a jobbágytól, a ki jövedelmének forrása.

Kétségtelen, hogy ily módon ingatag volt a hadi adó alapja, hogy a földesur nagy területeket vonhatott ki a hadi adó terhe alól, ha jobbágytelkeit birtokához csatolta, de az elvet, hogy az adó nem a telket, hanem a jobbágy személyét terheli, jogilag nem lehetett megdönteni s elismert elv volt Európában és sehol sem döntötte meg a rendi társadalom, hanem az abszoluttá vált királyság hatalma.

De a magyar nemességet komoly aggodalomba ejtette III. Károly kísérlete. A legelső alkalmat felhasználják arra, hogy e hasznos elvet biztosítsák minden újabb támadás ellen. 1741-ben, mikor Mária Terézia szorult helyzetében kénytelen volt jelentékeny engedményeket tenni, az országgyűlés csakugyan kivívta az összes nemesi kiváltságok s különösen az »*onus non inhaereat fundo*« elvének biztosítását örök időkre úgy, hogy még a tör-

vényhozás se változtathasson rajta; még egy jövő országgyűlésnek is lehetetlenné akarták tenni a lemondást e kiváltságokról, ha erre kedve lett volna.

Mária Terézia uralkodása alatt nem is történik kísérlet a földadó behozatalára Magyarországon. De a nemesség azért folytonosan gyanakszik. Midőn 1768-ban katonai mérnökök hadászati szempontból az ország egyes vidékeiről térképeket készítenek s fölveszik a hegyeket, völgyeket, folyókat, patakokat, utakat, városokat, falukat, kastélyokat, összeírják az igavonó állatok, juhok stb. számát, hogy a hadsereg tudhassa, mire számíthat az illető vidéken az élelmezés, fuvar szempontjából, akkor nagy izgalom támad a tájékozatlan nemesség körében s a megyék erősen tiltakoznak a nemesi kiváltságok ez újabb sérelme ellen.

Végre II. József Magyarországon is be akarja hozni a földbirtok általános és egyenlő megadóztatását s 1785-ben elrendelte a kataszteri munkálatok megkezdését. A nemesség megdermedve nézi a kataszteri mérnökök és bizottságok működését. Józsefmég ekkor hatalmas rettegett fejedelem volt s a kiváltságos osztályok ellenszegülése nem lehetett komoly akadálya a földadó behozatalának. A nemesség elkerülhetetlennek tartotta a halálos csapást, melyet József kiváltságára mért. Az események meggyőzték e nagy és áldásos eszme megvalósítását. A rendi reakció dühe leginkább az u. n. *dimensionalis acták* ellen fordult. A földadó életbeléptetésére szükséges munkálatokat, kimutatásokat, térképeket a vármegyékben egyszerűen elégetik. Az *onus non inhaereat fundo* elve még egyszer diadalt ül s uralkodik Magyarországon 1848-ig, mikor az országgyűlésen egybegyűlt nemesség az 1741. VIII. törvényczikk tilalma ellenére kimondja a közteherviselés elvét, melynek megvalósítása azonban nem lehetett egy magyar kormány dicsősége, hanem megint az osztrák abszolutizmusnak jutott feladatul s Magyarországon a földadó ekkor lép életbe.

A hadi adó állami adó volt s állami szükséglet kielégítésére szolgált. A törvényhatósági házi adó rendeltetése ellenben az önkormányzat költségeinek fedezése volt.

A vármegye a megyei házi adóból fizette tisztviselőit, szolgálait, követeinek napidijait, a főispán tiszteletdíját, a közigazgatás

s igazságszolgáltatás, közlekedés sat. költségeit s az úgynevezett deperditákat.

A házi adót régibb időkben a nemesség is fizette; nevezetesen az armalisták, ezen kívül a libertinusok, zsidók, görögök, s a legtöbb megyében ép azok, a kik hadi adót nem fizettek, a ki pedig hadi adót fizetett, nem követelnek tőle házi adót. 1725-ben Pestmegye házi adója összesen 5651 forintot tesz s ebből 3765 forint a taksalista nemesekre, 2885 forint pedig az érintett személyekre esik, de a parasztra nem volt kivétve egy fillér sem. Csak Mária Terézia idejében nehezedik e teher is a jobbágyokra.

A házi adó, mely eleinte csekély volt, gyorsan növekszik a XVIII. században. Pestmegyében a házi adó 1725-ben 5651 frt, 1740-ben már 12000 forint; 1790-ben 91,000 forintra emelkedik s egészben a XIX. század harmadik évtizedében majdnem eléri a hadi adó összegét.¹⁾

A házi adóból fedezett kiadások legsúlyosabb tétele a deperdita volt, vagyis a veszteség, melyet az adózó nép az országban fekvő vagy átkelő katonaság tartása miatt szenvedett. A deperditák onnan eredtek, hogy az 1683 óta kiadott hadi regulamentumok szerint az ország az itt állomásozó katonaságnak ellátására szükséges czikkeket bizonyos meghatározott áron tartozott szállítani (p. az 1751-ben Mária Terézia és gróf Harrach aláírásával kiadott s csekély változtatással 1848-ig érvényben maradt regulamentum szerint egy két font súlyú kenyéradagot két krajczárért, hat font súlyú zabadagot négy krajczárért, egy nyolcz font súlyú szénaadagot két krajczárért sat.) tekintet nélkül a folyó árakra. Ha ezek magasabbak voltak a hadi regulamentumban megállapítottaknál, a szállított czikkek a megyének vagy városnak többbe kerültek s ezt a veszteséget az adózók tartoztak megtéríteni. A deperditák összegét 1722-ben 1.130,935 forintra, 1772-ben három millióra teszik, tehát majdnem elérte az akkori hadi adó összegét. Ezen kívül terhelte az adózókat az olcsó előfogat (négy lovas vagy ökrös szekérért egy mértföldre 48 krajczár, minden lóért vagy ökörért 6 krajczár sat.) a beszállásolás, a beszállásolt katona ellátása. II. József könnyíteni akar a terheken s a kincstár veszi át az országban elszállásolt 14 lovas ezred s 56

¹⁾ Falk Miksa: A magyar financiarendszer története, a magyar Encyclopädiában.

gyalogászlóalj ellátását s a deperditák megváltását s a szálláspénzt összesen 620,000 forintban állapítja meg. De József halálával ez a jótékony intézkedés is megszűnik s 1791-ben megint a régi terhesebb élelmezési szabályzat lép életbe.¹⁾

E terhekhez járult még egy-egy rendkívüli megadóztatás, mint a király és királynénak megszavazott koronázási ajándék, melyet a nemesség ajánlott fel, de a paraszt fizetett.

Az adózás e rendszere egyszerű s kezdetleges, de azért nagy visszaélésekre s igazságtalanságokra ad alkalmat. A porták összeírása tökéletlen; a hadi adónak, melynek kezelése törvényesen szabályozva nincs a törvényhatóságokra való felosztásánál részrehajlóan járnak el az országos bizottságok; a községekre s egyénekre való kivetésnél az önkény és pártfogás dönt; mindenki igyekszik magáról lerázni az adó terhét s mennél több adóköteles menekül, annál aránytalanabb a teher, mely a tényleg fizetőkre nehezedik. Az 1630 : XXX. s az 1723 : VI. törvényczikk az armalistákat megadóztatni rendeli a megye szükségleteire. Az 1790-ki s még erélyesebben az 1802-ki országgyűlés már az armalistákat is fel akarja mentetni s az 1805-ki tényleg fel is menti mindennemű adózástól s ez a jelenség is bizonyítja, hogy a rendi szellem nem hogy gyengülne, de határozottan erősödik. Még a nemesek tisztjeit, cselédjeit s a nemesi háztartásban használt egyéb szolgálattevő egyéneket is felmentik minden adózás alól. Felemlítik az országgyűlésen, hogy 1791-ben Magyarországon 1.256,995 nemtelen háznépet irtak össze s e közül csak 762,593 adózott.²⁾ A panasz nem szűnik meg soha; de az országgyűlések nem képesek segíteni a bajon s a helyi érdek befolyása alatt álló hatóságok meggyúsítanak a kivitelben a legigazságosabb intézkedéseket is.

A hadi adó kezelésére nincsenek állami hatóságok. A törvényhatóságok tartoznak gondoskodni a kivetésről, kezelésről és behajtásról. A megyékben központi és járási pénztárnokok vannak felállítva, a kik az adót beszedik s a hadi adót a katonai biztosságnak, a házi adót s egyéb pótlékokat a megyei hatóságnak szolgáltatják be. A hátralékokat katonai végrehajtás útján

¹⁾ Falk Miksa : m. bőven tárgyaljs a deperditák történelmi fejlődését.

²⁾ Diarium 1802. 134.

szedik be. A végrehajtásra kiküldött katonát a hátralékos tartozik eltartani. A leszámolás minden két hónapban történik az ezred s az illető hatóság között; az országos leszámolás kétszer egy évben; a végső leszámolás az egész évről a hadi biztosok s a pénztári tisztek s a provinczialis biztosok s a törvényhatóságok között.¹⁾

A fennálló adórendszeren változtatni nem volt szándéka az 1790-ki országgyűlésnek sem. Az a bizottság, melynek az adóügy terén szükséges reformok indítványozása jutott feladatul, egy terjedelmes munkálatot terjesztett az országgyűlés elé. De még nyomát sem találjuk benne, hogy felfogása eltért volna a fennálló adórendszer elveitől. A kiváltságos osztályok adómentessége oly elv volt, melynek megbolygatására nem gondolt az országgyűlésen senki. A bizottság munkálata a jó adórendszer minden nélkülözhetetlen tulajdonságát felsorolja, csak az adózás általánosságát nem s így az egész reform legfelebb a parasztok adózásánál tapasztalt hiányok és visszaélések megszüntetésére vezethetett volna, de a fennálló pénzügyi rendszerből eredő bajokat megszüntetni nem volt képes.²⁾

Ily alakban foly a nemzet pénzügyi élete. A hadi adó s pótlékai összegének megállapítása, kivetése, behajtása, küzdelem az adó emelése vagy új adó behozatala ellen, ez az egyszerű feladat, a melynek megoldásával a nemzet a pénzügyek terén foglalkozik. A nagy pénzügyi problémák, melyek Európa többi államában foglalkoztatják az államférfiakat, itt nem fordulnak elő. A magyar államférfiak nem keresnek új jövedelmi forrásokat az állam fejlődésével fokozódó szükségletek kielégítésére. Törekvésök mennél kevesebbet adni a közösség céljaira. A hadi adót is elkerülhetetlen rossznak tartják s még 1722-ben egész naívvul azt kéri a királytól, hogy két évre engedje el az adót az országnak. Néhány százezer forintnyi adóemelés nagy izgalmakat kelt az országgyűlésen s hetekig alkudoznak a királylyal, mert az uralkodó felfogás az volt, hogy nem annyira az ország szükségleteire adják, mint a királynak, a kiről azt hiszik, hogy talán el is lehetne a kért összeg nélkül. A személynökök és protonotárius-

¹⁾ Új hadi regulamentum 1751. Megjelent 1753-ban, magyarra fordította Heves vármegye.

²⁾ Conclusa sat. regn. dep. in contributionali-comissariaticis. 9s köv.

sok, kik mindig az udvar érdekeit képviselik, nem is az országos szempontokat hangoztatják, hogy a rendeket a magasabb összeg megszavazására bírják, hanem arra figyelmeztetik őket, hogy igyekezzenek megtartani a felség jó indulatát s kegyelmét s ne ingereljék haragra az ország ellen néhány ezer forint miatt.¹⁾

Ez az egyszerű, nyugalmas pénzügyi élet csak oly közösségben volt lehetséges, mely nem volt igazi állam. Ily pénzügyi rendszer azt mutatja, hogy a társadalmi osztályok, melyek az ország sorsát intézték, nem emelkedtek az állami élet céljainak magaslatára s nem érezték a súlyos felelősséget, mely egy önálló állam ügyeinek kezelésével jár. E társadalom megszokta, hogy Magyarország politikáját Bécsben csinálják, minden kezdeményezés onnan jött s a magyar rendek csak a gyanakodással s ellenzéssel hitték teljesíteni politikai hivatásukat.

Igy a magasabb pénzügyi politikát is Bécsben csinálták. Magyarországnak nem volt állami hitelügye, nem volt bankja, nem voltak adósságai, mert nem volt hadserege, nem voltak háborúi s nem ismerte a gazdasági s kulturai fejlődés érdekében tett beruházásokat.

De állami hitelügy nélkül a korban már nem lehetett el egy állam sem. A magasabb állami feladatokkal Bécsben foglalkoztak s ott kellett kifejlődni az állami hitelügynek is, melynek súlyos következményeit Magyarország is kénytelen volt viselni.

Magyarország rendi társadalma, mely nem foglalkozott az államélet magasabb feladataival, gyakorlatiatlan volt s nem is tudta megítélni az egyes fontos állami intézkedések jelentőségét, ha új volt s kívül állott megszokott pénzügyi eszmekörén. A mire nem lehetett törvényt találni a Corpus jurisban, a mi nem volt kontribuczió, porták rektifikációja, sóár emelése vagy leszállítása, az zavarba ejtette. Állást csak akkor tudott foglalni valamely új jelenséggel szemben, ha már kártékony hatását érezte, de megelőzni nem tudta. Akkor aztán Magyarországon is megszűnik a nyugalmas pénzügyi élet, rázkódások, válságok következnek be s ekkor tűnik ki, hogy az ország önállóságát biztosító közjogi határok képzeletiek oly szoros kapcsolatban egy fejede-

¹⁾ Diarium 1751. Az akadémia könyvtárában.

lem alatt élő két ország között, mint Ausztria és Magyarország, ha ennek nincs külön, önálló pénzügyi és gazdasági egyénisége.

VI. Károly hitelműveleteinek hatását még nem érezte Magyarország. A bank, melyet Bécsben oly célból alapítanak, hogy rendkívüli szükség esetén pénzzel segítse az államot, csak kevesek előtt lehetett ismeretes hazánkban. De Mária Terézia háborúi sok pénzbe kerülnek s arra kényszerítik az udvart, hogy a hitelhez nagyobb arányokban folyamodjék. Több kísérlet után végre 1762-ben nem kamatozó papírpénzt, az első bankóczédulát hozza forgalomba. E papírpénz csakhamar átlépi a magyar határt is. Ez új jelenséget eleinte gyanakodással fogadják, de már néhány év múlva teljes bizalommal használják a fizetés eszközeként.

II. József uralkodása alatt Ausztria pénzügyei még nagyobb zavarba jutnak. Ferencz császár alatt a nagy francia háborúk költségei s az osztrák államférfiak képtelensége példátlan ziláltságot idéznek elő Ausztria pénzügyeiben. Egyik hitelművelet a másikat éri s az abszolút hatalom kiméletlenül fosztogatja Ausztria népeit. Magyarország még csak az országgyűlésen megszavazott nagy subsidiumok terhét érzi. Nem kényszerítik a templomok, kolostorok s a magánosok ezüstjének kiszolgáltatására, nem vetnek ki magas adókat, nem támadják meg az állampolgárok vagyonát. Ausztriából Magyarországra csempészik az ezüstöt, mert itt biztonságban van s nem éri el az osztrák pénzügyi kormányzat keze.

De a folytonosan rosszabbodó ezüst és réz váltópénz s bankó nagy mennyisége elárasztja Magyarországot is, beszivárog a lakosság minden rétegének háztartásába s vagyonának alkotó részévé válik. A magyar közjog nem állítja meg a határon, mert ezt csakis egy teljesen önálló s kifejlett pénzügygyel bíró állam tehetné volna meg.

Az osztrák kormány által minden ellenőrzés és alap nélkül kiadott bankók mennyisége rohamosan szaporodik. 1796-ban még csak 46.800,000, 1800-ban már 200.900,000, 1806-ban 449.700,000 van forgalomban.

1796-ban s még inkább 1802-ben már észrevették Magyarországon is, hogy az ingadozó árfolyamú s napról-napra értéktelenebbé váló osztrák bankjegyek s a váltópénz értékének az

osztrák kormány által elrendelt leszállítása, nagy anyagi kárral jár az országra nézve is. A királyi előadásokra tett felterjesztésben panaszkodnak e miatt s alázattal arra kérik a fejedelmet, hogy intézkedjék a közpénztáraknál, hogy a régi bankjegyeket, s a váltópénzt adóban elfogadják, vagy más pénzjegyekkel váltsák be s általában a kereskedelem érdekében jó pénz hozassék forgalomba s a rossz, mielőbb s a nép kára nélkül onnan vétessék ki. A sérelmek tervezetének 18. pontjába, melyben ő felségét arra kérik, hogy a réz kivitelét akadályozza meg, belefoglalják a négy garasos rézpénz értékének leszállítását, a bankjegyek szerfelett való elszaporodását, s a bányaugynek a magyar udvari kamara alá helyezését is. A sérelmek között azonban csak a nyers réz kivitelének szabályozása marad meg. A négy garasos váltópénzre s a bankjegyekre nézve a nádor s a főrendek ellenzik s nem tartják tanácsosnak, »hogy ez iránt ő felségének új repraesentatio küldtessen, hanem inkább az egész dolog, a mint van, ő felsége kegyelmes gondoskodására hagyattasson; mert szükséges kinek-kinek elhíttetni magával, hogy ő felsége semmit el nem fog mulasztani, a mi országainak boldogítására kívántatik, következésképen ezen dologban is felséges gondoskodását oda fogja intézni, hogy a királyi tárháznak mostani körülállásaihoz képest segedelem szereztesse.«

»A mi pedig a Banco-czédulákat illeti, mivel ő felsége az említett resolútiójába (1802. május 28.) kegyelmesen ígérni méltóztatott, hogy királyi gondjának ismeri az igaz értékű pénznek visszahúzásával a banco-czéduláknak számát, a mennyire csak lehet, lassankint fogyasztani, ez iránt sem vélnék szükségesnek IV. István ő k. herczegsége és a m. főrendek új repraesentatiójával ő felségéhez folyamodni, hanem inkább az ő felsége ajánlásának, a mely az időnek és a k. tárháznak mivoltához képest lassanként következni fog, teljesítését bevárni.«¹⁾

Ily patriarchalis módon kívánják a főrendek a pénzügyet intéztetni a fejedelemmel. S a királyi leiratok az országgyűlés fölterjesztéseire mindent ígérnek s a rendek bele is nyugszanak a királyi ígéretekbe. De nincs is módjukban megakadályozni az osztrák kormány pénzügyi politikájából eredő válságokat s csak

¹⁾ Diarium 1802. 266.

jajveszékelnék s könyörögnek felirataikban. A király e feliratokra felel is, a mint az alkotmányos formák kívánják, de azért megy a maga útján s figyelembe sem veszi kívánságaikat s tanácsaikat.

Az 1807-ki országgyűlés már súlyosabb pénzügyi viszonyokkal áll szemközt, mint az 1802-ki. A királyi előadásra tett fölterjesztés már bővebben foglalkozik a kérdéssel.

»Úgy itéljük — mondja a többi között — hogy a köztársaság erejének meggyengülése főképen onnan származott, hogy a bankóczédulák, melyek úgy tevődtek folyamatba, hogy azokban ezen országnak sem része nincs, sem azokért kezességet nem vállalt, az egymást érő háborúk alatt szerfelett megsokasodván, az arany és ezüst pénz, sőt a bányákból kiásott, csaknem minden ércz az országból kitakarodni kezdett; az apróbb bankóczédulák folyamatba való tétele által pedig, a mi készpénz volt, az is eltűnt; mely apró pénz helyébe a váltópénz hozatván be, mindennek az ára szerfelett és csaknem abban a mértékben ment fel, a melyben az igaz becsinél kevesebbet ért, a bankó-czédulák becse pedig, a közhitelnek nem kevés kárával, leszállott.«

A baj megszüntetését azonban csak a gazdasági politika megváltoztatásától, a harminczadoknak a magyar czikkek kivitelét előmozdító intézkedéseitől várják. »Ha Magyarország kereskedése az 1790°/₁. esztendőbéli 10-ik czikkely czélja szerint feloldoztatik, teljes reménységünk vagyon, hogy a magyarországi termékek megszorodván, az egész birodalom kereskedése a felséged hasznára üt ki; és ez által ezen ország, a külső tartományokba kivetetett terményeivel, a bankóczédulák nevezetes részét visszaszívja, a melyeket most nagy különbséggel és kárral lehet készpénzen visszaváltani; a bankóczédulák hitele megcsökkenésének el nem látható következéseinek pedig eleje vétetik. De ezt sem tartják még elégségesnek a baj elhárítására. Arra kéri a királyt, hogy szüntesse meg a bányászat akadályait s »hogy az aranynak s ezüstnek az országból ki nem viteléről, mindig belső értékű és igaz folyó pénznek verettetéséről, a pénzváltókról, uzsorásokról, az országba hamis pénz behozókról szólnak, végrehajtatni és mivel az egész birodalom haszna forog benne, az egész birodalomban megtartatni méltóztassék.«

Kéri továbbá »fui bizalommal és jobbagyi elszánt hiveség-

gel, hogy az efféle új 15 és 30 krajczárokat mutató váltópénzeknek verettetését kegyelmesen megállítani, a mi már folyamatba ment, minekelőtte a felséged királyi kincsének nyilvánvaló kárával a drágaságot nevelné, visszasedetni, sőt a több 1, 3 és 6 krajczáros rézpénzt is, mihelyt a környülállások megengedik, legalább arra a lábra, melyen felséged boldog emlékezetű atyja II. Leopold császár alatt állott, tenni, idővel pedig, midőn az arany és ezüst pénz elég bő lett, apró, igaz értékű ezüst pénzeket elegendő számban veretvén, a rézpénztől hiveséges jobbágyait atyai gondoskodása által megszabadítani méltóztassék.«

Kérik végre, hogy a pénzverésre vonatkozó régibb törvényeket tartsa meg, hogy az ország rendei hire és megegyezése nélkül a pénz belső értéke meg ne változtassék s a mi rendkívül jellemző, azt is különös biztosítéknak tekintik, hogy »e végre fenmaradván az esztergomi érsek jussai és törvényes hatalma, az 1741-ik esztendőbeli 12-ik cikkely értelméhez képest nemcsak a budai pénzverőház felállításáról rendelést tenni, hanem üresülve lévén az esztergomi érsekség széke, az ország minden más pénzverő házaiban a királyi tárnokmester hivatalát helyreállítani.«

»Ezen mi kívánságink nemcsak ideig való segítségre czéloznak, hanem az egész birodalom erejének öregbítésére vitetnek. Bizonyos reménységgel lévén azért, hogy felséged azokat atyai jóvoltából kegyelmesen teljesíteni fogja és többé semmi afféle királyi jövedelem eszközléseinek helyt nem ad, melyek a bankó-czédulák hitele kisebbitésére czéloznának. Ezek felett magának változhatatlanul törvénynyé teszi, hogy több bankó-czédulát nem készített, melynek sokasága már terhünkre vagyon, mind hivat megmenti a nyughatatlan tünődéstől, mind a köztársaság fentartására intézett célját el fogja érni.«¹⁾

Az országgyűléshez intézett királyi leirat megint bővelkedett ígéretekben. Végre az országgyűlés egy nevezetes határozatot hoz, mely törvénynyé is vált. A rendek kijelentik, »hogy ezen rendkívül való környülállásokban, minden jövendőben ebből formálható következesek nélkül, az ország törvényes szabadságai, praerogatívái sértetlenül felmaradván, tiszta buzgóságunk és

¹⁾ Acta Com. 1807. 47. 1.

szeretetünk bizonyosságául, őseink példájától lelkesítettvén, egy esztendei fekvő jószágaink tiszta jövedelmének hatodrészét, úgy akár hasznot hozó, akár pedig nem hozó ingó javaink árának század részét az ide rekesztett irásban bővebben leírt módon a már jelentett végre alázatosan ajánljuk.»

A mellékelt irás a törvényczikk tervezete volt, mely az ajánlás kivetésének s behajtásának módozatait szabályozta. E tervezet tárgyalása hosszú és ingerült vitákat keltett. A tárgyalás maga bámulatot kelthetne a benne nyilvánuló kishiszterőség, gyermekesség miatt, ha nem tudnók, hogy az országgyűlés oly elemekből áll, melyek távol állnak a kormányzat gyakorlati feladataitól s egészen középkori nézetekkel vannak eltelve.

Az országgyűlés teljes tehetetlensége nyilvánul itt s világos hogy nem képes megvédeni az országot az osztrák kormány pénzügyi műveleteinek kártékony következményeitől. Mint alázatos folyamodó áll a fejedelemmel szemben, a ki frivol játékot űz e testülettel, melynek legbefolyásosabb, legtekintélyesebb emberei az udvar szolgálatában állnak s melynek ellenzéki elemeiben nincs elég politikai képzettség s férfiaság, hogy sikerrel folytathassák ellene a küzdelmet. A pénzügyek középkori felfogása, hogy a király a maga pénzügyeinek korlátlan kezelője, magyarázza meg a rendek eljárását a pénzügy terén. A bankjegyeket illetőleg kijelentik, hogy erről az országgyűlés hozzájárulása s jóállása nélkül kibocsátott pénzjegyről »semmit sem akarnak tudni.« De azért nem tagadják az osztrák uralkodó jogát ily bankjegyek kibocsátására s nem is tiltakoznak ellene annak idején, hogy az idegen állam bankjegyeit Magyarországon közpénztárakban s a magánosok elfogadják, tovább adják s a fizetés eszközei legyenek s csak akkor foglalkoznak velök, midőn már elárasztották az országot s majdnem értéktelenekké váltak. Sőt midőn a királyhoz intézett feliratban egy mondat fordult elő, mely a fejedelem pénzügyeinek kezelőire nézve szelid gáncot foglalt magában, egyenesen kimondják, hogy »ő felsége sérelme nélkül nem is lehet kifogásokat tenni azok ellen, a kikre ő felsége által a kincstár gondviselése biztatott; főképen a mostani környülállásokbankülönös tekintetet érdemelnek a kincstár gondviselői. Megígérte már ő felsége, hogy kisebbíteni akarja a bankó-

czédulák számát. Tartozunk tehát ő felsége szavain megnyugodni és tehetségünk szerint iránta segedelemmel lenni. Főkormányzója a kincstárnak is ő felsége. Az ő tudta és akarata nélkül gondolni sem lehet, hogy ez iránt valami intézetek tétetődtek volna.»

A rendek, midőn rendkívüli segélyt szavaznak meg, nem is mondják meg, hogy micsoda különös célra szánják, nem is ismerik a helyzetet, a szükséglet nagyságát, nem is az országnak szavazzák meg, hanem egyenesen a királynak, a királyi pénztár felsegítésére s nem a pénzügyi rendezés problémájának tervszerű megoldása, hanem hűségök és szeretetök bebizonyítására. Minden alkalommal következetesen megjelenik az a felfogás, hogy mindennemű adó vagy segély megszavazása a rendek joga, de a pénzügy kezelése a király dolga s az országos pénzügyet már csak a királyi pénzügy alakjában tudják képzelni. E felfogás tette lehetővé, hogy a magyar király pénzügye összeolvadt a császár pénzügyével s a kapcsolatnál fogva, mely Ausztria- és Magyarország között fennállott elkerülhetetlen volt, hogy az osztrák pénzügyminiszterek Magyarország pénzügyminiszterei is lettek. A rendi alkotmány természete hozta ezt magával, mely külön választja a király pénzügyét az országétól s az ország jövedelmeinek hova fordítását teljesen, ellenőrzés nélkül a királyra bizza s Magyarország pénzügyi önállósága lehetetlen volt mindaddig, míg a rendi alkotmány fennállott. E problémát a rendi alkotmány megdöntése után, csak a parlamenti kormányzat formájában lehetett megoldani. De e korszakban a magyar pénzügy önállóságának más biztosítékát nem ismerték, mint azt, hogy a király a bányá-ügyeket ne a bécsi, hanem a magyar udvari kamara alá helyezze s a magyar udvari kamara ne legyen a bécsinek alárendelve, hanem közvetlenül érintkezzen a királylyal. De hogy ez az udvari kamara a rendektől függjön, arra nem is gondolnak s eltűrik, hogy a kamara elnöke, midőn 1802-ben a só-ár emelése miatt feleletre vonják, azzal utasítja vissza a rendek követelését, hogy királyi hivatalnok létére, a király parancsa nélkül nekik nem felelhet.

Az 1811-ki országgyűlés már a kitört pénzügyi válsággal foglalkozott, melynek romboló hatását megérezte az ország lakosságának minden rétege. Az osztrák kormány egy milliárdon felül bocsátott forgalomba bankjegyeket, melyeknek ércfedezetök

nem volt s melyeknek beváltására gondolni sem lehetett. Ezen kívül még 80 millió forintnyi ércpénz volt forgalomban.

Ferencz császár a pénzjegyek értékének leszállítására határozta el magát s 1811. február 20-án kiadta a nevezetes pátenst, melylyel a forgalomban levő pénzjegyek értékét egy ötödére szállította le. Ez intézkedés a magyar udvari kancelláriához intézett királyi rendelet alakjában Magyarországra is kiterjedt. Ez természetes is, mert az egész monarchiában forgalomban levő pénzjegyekre nézve a monarchia egyes részeiben különféle eljárás nem volt képzelhető.

Ez az intézkedés leirhatatlan zavart idézett elő a magánosok jogviszonyaiban, kihatott az adóra, a só árára, a vámra, mindenre, a hol fizetni kellett. Az elkeseredés általános volt. Minden egyes háztartás megérezte a válságot. Vagyonos emberek koldusbotra jutottak a bankjegyek értékének leszállítása következtében.

A megyék felirtak a pátenst ellen s vonakodtak végrehajtani. De mint rendesen, végre engedelmeskedtek a szigorú királyi parancsoknak. A régi papirpénznek az új jegyekkel való beváltása békésen foly az országban. Az 1811. évi aug. 25-kére egybehívott országgyűlés befejezett ténnyel áll szemben.

A helyzet valóban sajátyszerű volt. A megyék felirataiból s az országgyűlés tárgyalásaiból egyaránt kitetszik, hogy a fogaalomzavar a pénzügyek rendezése kérdésében általános volt s a mennyiben az udvar s az országgyűlés is bizonyos elvekre nézve megállapodik, egyiknek sincs bátorsága kivonni belőlök a végső következtetéseket.

A helyzet ugyanis ez volt:

Az osztrák korlátlan uralkodó, osztrák minisztereivel bizonyos hitelműveleteket tart szükségesnek, hogy az uralkodóház politikájának pénzügyi eszközeit megszerezze. A többi között papirpénzjegyeket is bocsát ki már 1762-ben; a szerény kísérleteket később nagyobb szabásúak követik. A monarchia minden része el van árasztva e bankjegyekkel, melyeknek mennyiségét határ nélkül szaporítják. E bankjegyek fedezetéről lévén szó, az osztrák államférfiak mindig osztrák értékeket jelölnek ki s az osztrák állampolgárok vagyonát veszik igénybe. Mindez történik Magyarország hozzájárulása nélkül, melyet különben eleinte nem is követelnek, az abszolút hatalmu császár elhatározásai alap-

ján, melyeknek czélszerűségét igen, de jogszerűségét nem vonja kétségbe senki.

Az osztrák papírpénz beszivárog Magyarországra is s a fizetés eszközévé válik. A magyar országgyűlés nem akadályozza az osztrák papírpénzek Magyarországon elterjedését s használatát. Közjogi szempontból senkinek sincs kifogása az új papírpénz ellen. Nem is gondolnak oly törvényre, mely az osztrák papírpénzt Magyarországon mint törvényes fizető eszközt behozná vagy mint törvénytelenül kitiltaná. Ausztriában a császár hatalma teljességéből folyt a jog a papírpénz kibocsátására s ha mint magyar király nálunk is forgalomba teszi, ezt a király pénzügyi felségjogából folyónak tekintették s a király pénzügyeibe Magyarországon sem avatkozott senki. Az osztrák császári s a magyar királyi pénzügy megszokott egybeolvadása elnézővé tette az embereket a császári bankók iránt, melyek így némileg királyiak is voltak. S nemis tiltakozott volna ellenök közjogi szempontból senki, ha az osztrák bankó szerfelett elszaporodása s elértéktelenedése súlyos gazdasági bajokat nem teremtett volna.

Csak miután az osztrák bankjegyek már negyven évig voltak forgalomban Magyarországon s nagy gazdasági válság fenyegeti a lakosságot, ébrednek fel a közjogi aggályok; csak ekkor kezdenek a régi törvényekre hivatkozni, melyek kötelességévé teszik a királynak, hogy csak jó pénzt hozzon forgalomba, hogy az aranyat és ezüstöt nem szabad az országból kivinni sat. Különben az osztrák bankjegyekre nézve ismételve kijelentik az ország gyűlésein, hogy nem akarnak róluk tudni semmit, hogy nem fognak gondoskodni fedezetről az osztrák bankjegyek biztosítására s beváltására, tehát úgy látszik, hogy idegen pénzjegyeknek tekintették, a mi valóban helyes felfogás is lett volna, de arra nincs bátorságuk, hogy e pénzjegyeket egyuttal törvényteleneknek is nyilvánítsák. Csak arra kérik a királyt, hogy arany és ezüst pénzt tegyen forgalomba s a bankjegyek mennyiségét kevesbitse. Sőt annyira mennek, hogy a király pénzügyi zavarainak megszüntetésére áldozatokat is akarnak hozni s tényleg szabad ajánlás útján egy évi jövedelmök bizonyos részét a király rendelkezésére adják, a nélkül azonban, hogy világosan kimondanák, hogy ezt az összeget a bankjegyek beváltására szánják; ámbár kétségtelen, hogy erre valóban gondoltak.

Ilyen zavaros és ingadozó volt a felfogás az osztrák bankjegyeket illetőleg az országban s az országgyűlésen. E zavar és ingadozás onnan eredt, hogy az országgyűlésen két áramlát küzdött egymással. Az ellenzéki elemek a törvényesség s a merev negaczió, a főrendek s az alsóház aulikusai az opportunizmus álláspontjára helyezkedtek. Ez utóbbiak befolyása erősebb volt s ha a királyhoz intézett feliratokban megis hagyták a keserű panaszokat s a törvényekre való hivatkozást, saját felfogásukat is érvényesítették, melynek lényege az volt, hogy a monarchia pénzügyei nem lehetnek közönyösek Magyarországra nézve sem s a közös uralkodót szorult helyzetében elhagyni, tiltja az öröklött jobbágyi hűség és ragaszkodás, melylyel a rendek a kegyes, atyai indulatu királyhoz viseltetnek.

Midőn Ferencz császár az osztrák bankjegyek értékének leszállítására vonatkozó pátenst kiadta, nem magyar pénzjegyekről intézkedett, mert hisz az elértéktelenedett bankjegyeket az osztrákok is, meg a magyarok is osztrák pénzjegyeknek tekintették s minthogy értékök leszállítását s váltójegyekkel való kicserélését mint osztrák császár rendelte el, kit e tekintetben semmiféle közjogi korlát nem akadályozott, egészen jogosan járt el Ausztriát illetőleg. A mint a bankjegyek s a váltópénz értékének leszállítását Ausztriában elrendelte, lehetetlenné vált névértékök fentartása Magyarországon. A bankjegyek értéke, különös intézkedés nélkül is el volt döntve nemcsak Magyarországon, de mindenütt, még külföldön is, a hol a bankjegyek valakinek birtokában voltak. Ha Magyarországra nem is terjedt volna ki a pátenst hatálya, a közönség maga a közforgalomban eszközölte volna értékök leszállítását. De a zavar így csak fokozódott volna. Ausztria minden tartományából ide özönlött volna az osztrák bankjegy, a hol még teljes névértékben volt forgalomban; a magyaroktól pedig, ha fizetéseket teljesítettek Ausztriában, csak leszállított értékben fogadták volna el. Az a felfogás tehát, hogy a patens hatályát Magyarországra nézve föl kell függeszteni, valamint az is, hogy a császár a magyar országgyűlés beleegyezése nélkül nem szállíthatja le az osztrák bankjegyek értékét melyeket törvényesen bevett pénzjegyeknek maga sem tekintett s melyeknek fedezetéről nemis akart gondoskodni, tarthatatlan volt.

A bankjegyek értékleszállításának jogszerűségét nem is fessegették nagy kitartással Magyarország rendei. Inkább következményeivel foglalkoztak. A bankjegyek értékének egy ötöd-részre való leszállításában s az adónak az új váltójegyekben követelt fizetésében, az adó ötszörös fölemelését látják s az alkotmány megsértésének nyilvánítják, mert Magyarországon az adót csak az országgyűlés hozzájárulással lehet fölemelni. Kihatott a patens a magánosok jogviszonyaira is, nevezetesen a szerződésekből eredő fizetésekre s e szempontból is sérelmesnek nyilvánították, mert ily tárgyak szabályozása az országgyűlés hatáskörébe tartozik.

Mindezen bonyodalmak onnan eredtek, hogy Magyarországnak nem volt kifejlett állami pénzügye, nem volt külön pénzügyi kormányzata s a fejedelem közösségénél fogva az állami pénzügy kezelése a fejedelem osztrák miniszteriuma hatáskörébe ment át. Magyarország a közjog szerint önálló, független, más országok és tartományok módjára nem kormányozható ország volt, de a rendi társadalom s az általa fentartott rendi alkotmány természeténél fogva nem volt képes Magyarország pénzügyi önállóságát biztosítani.

1811-ig a magyar pénzügy függését az osztrák kormánytól személyes okok magyarázzák meg. A magyar pénzügy csak a királyi pénzügy alakjában van meg, s minthogy a magyar király az osztrák tartományok uralkodója is, e közösségnél fogva a magyar és osztrák pénzügy között personális unio jön létre, de a birodalmi pénzügy eszméje még nem valósul meg s az osztrák államférfiak a bankjegyek fedezetének előteremtésénél komolyan nem is számítanak Magyarországra s az államadósságokat annyira Ausztria terhének tekintik, hogy azzal a követeléssel, hogy egy részét Magyarország is vállalja el, nem is lépnek föl nyilvánosan.

1811-ben történik az első kísérlet a birodalmi pénzügy megalkotására. A magyar országgyűlés fogalomzavara és ingadozásai, a főrendek s alsóházi aulikusok biztató magatartása, az 1807-ben felajánlott összeg, a királyi pénztár felsegélésére, tulajdonkép az osztrák bankjegyek mennyiségének apasztására, bátoríthatták Ferencz császár tanácsosait e kísérlet megtételére.

A királyi előadások első pontjában a király kijelenti, hogy

a váltójegyek szaporításának jogáról lemond s az ellenőrzést egy bizottságra ruházza, melybe a magyar országgyűlés is három tagot választson s felhívja az országgyűlést, hogy az új papírpénzjegyek hitelének megszilárdítására s folytonos törlesztésére szükséges alap megteremtéséhez a monarchia összes népeivel együtt, erejéhez képest járuljon s ezenfelül évi tizenkét millióval több adót szolgáltatson a királyi pénztárba a birodalmi deficit megszüntetésére.

Ha a magyar országgyűlés teljesíti Ferencz császár kívánását s kezességet vállal az osztrák kormány által kibocsátott bankjegyekért, nemcsak a múltra nézve nyugodott volna az osztrák kormány pénzügyi műveleteibe, hanem ez kezdete lett volna a közös birodalmi pénzügynek is; az országgyűlés Magyarország pénzügyi függését, mely eddig csak tényleg volt meg, de közjogilag nem, határozatával maga igtatta volna az ország törvényei közé.

S az országgyűlés rálépett e veszedelmes lejtőre. A főrendek és aulikusok rábirták az országgyűlés ellenzékét is, hogy egyezzenek bele egy bizottság kiküldésébe, mely érintkezésbe lépjen az osztrák pénzügyminiszterrel, hallgassa meg felvilágosításait a birodalom pénzügyi helyzetéről s kedvező megoldás módjára vonatkozó javaslatait. Az országgyűlés ezt a bizottságot valóban kiküldi s gróf Wallis császári pénzügyminisztertől hallja meg a magyar király óhajtásait. Ezek szerint a 212 millió papírpénz hitelének megszilárdítására Magyarországtól azt kívánták, hogy száz millióig vállaljon kezességet.

Az udvar hivei a magyar országgyűlésen mindent elkövettek, hogy a fejedelem óhajtása teljesüljön s Magyarország ha nem is száz millió forintig, de mindenesetre vállaljon kezességet az osztrák váltójegyekért s József nádor is remélte, hogy e nagy elvi jelentőségű kérdés az udvarra nézve kedvezően fog eldőlni.

A kísérlet nem sikerült. A rendek ugyan nem mertek mindent megtagadni, a mit a fejedelem követelt s nem volt bátorságuk kivonni a végső következtetést az általok felállított elvből s hogy megmutassák a királynak, hogy mindent megtesznek, a mire csak képesek, a papírpénz értékének leszállítása következtében megcsökkent vagyonukból is készek rendkívüli segílyt nyújtani az állam rendkívüli szükségleteinek fedezésére. A só árát fölemelik

s egy millió mérő gabonát s másfél millió mérő zabot ajánlanak, kizárólag a nemesség részéről, megváltás esetében a rozs mérőjét négy, a zabét két forinttal számítva. A rendkívüli segély pénzben kifejezve, összesen tiz millió forintot tett ki.

Az osztrák államférfiak gúnyolódva mondták, hogy a bankjegyeket rozssal és zabbal akarják bevéltani? De azért mégis elfogadták a rendek ajánlatát, habár keveselték is. De a só árát négy forintra, a rozs megváltásának árát pedig hat, a zabét három forintra emelték.

Nagyobb engedményeket azután nem tett többé az országgyűlés. Megtagadta a kezességet az osztrák papirpénzért s midőn az udvar nem remélhette a királyi előterjesztések elfogadását, az országgyűlést berekesztette. A királynak sem volt bátorsága kierőszakolni összes követeléseit, lemondott arról, hogy Magyarország kezességet vállaljon az osztrák papirpénzért s a birodalom deficitjének megszüntetésére az eddigi adón felül évenként 12 milliót fizessen.

Az országgyűlés nem akadályozta meg a kárt, melyet a papirpénz értékének leszállítása okozott, nem hiusíthatta meg az adónak az új papirpénzben való fizetését s a magánosok követeléseinek szabályozásánál a bécsi skála életbeléptetését, nem szüntette meg Magyarország pénzügyi függését sem. De midőn nem vállalt kezességet az osztrák papirpénzért, megakadályozta a birodalmi pénzügy megalkotását, a pénzügyi reális uniót Ausztriával.

De a rendi alkotmány természeténél fogva alkalmatlan volt Magyarország pénzügyi függetlenségének biztosítására. Az 1811-iki országgyűlést követő években még nyilvánvalóbbá válik az ország pénzügyi függése Ausztriától. A birodalmi pénzügy, ha jogilag nem is, de tényleg meg van. Az osztrák kormány pénzügyi műveletei, ha jogilag nem is kötelezik Magyarországot, éreztetik következményeiket itt is s a rendi alkotmány, mely a hadi adó megszavazásán kívül nem biztosít befolyást a nemzetnek a pénzügyre s a királynak korlátatlan rendelkezést enged, nem nyújt módot a pénzügy birodalmi, központi kezelésének megakadályozására.

A francia háborúk 1812 után megint nagy mennyiségű papirpénz kibocsátását teszik szükségessé s 1816-ban ismét vál-

ságos állapotban van a birodalom pénzügye. Ennek az állapotnak s a belőle folyó pénzügyi műveleteknek következményeit Magyarország megint kénytelen viselni s magát oly pénzügyi s a magán érdekeket érintő intézkedéseknek alávetni, melyek az ő saját pénzügyi rendszerével nem is voltak egybefüggésben s az országra nézve jogilag nem létező osztrák pénzügyi rendszer eredményei voltak.

1816-ban alapítják az osztrák nemzeti bankot, mely a birodalom hitelintézetének jellemével bír s melynek jegyeit Magyarországon is törvényes fizető eszközként tartozik mindenki elfogadni. Ekkor adja ki Ferencz császár ismeretes pátensét, melyben az osztrák pénzügyminiszter hatósága alá helyezi a birodalom pénzügyét s egységesen szervezi kezelését s alája rendeli a magyar udvari kancelláriát és kamarát, mint oly tartományi közegeket, a melyek a birodalmi főpénzügyi hatóság rendeleteit végrehajtani tartoznak. A királynak Magyarországból nyert jövedelme mint a birodalmi költségvetés egyik tétele szerepel, a magyar bányákat az osztrák nemzeti banknak kötik le, igaz, azzal a finom megkülönböztetéssel, hogy nem magokat a bányákat, hanem csak terméköket adják jelzálogul.

Ez a viszony Magyarország s Ausztria pénzügye között nagyjában 1848-ig állott fenn s csak a rendi alkotmánynyal együtt szűnt meg.

Magyarország pénzügyi rendszere tehát lehetetlenné tette az ország gazdasági s kulturai fejlődését s csupán arra volt alkalmas, hogy a kiváltságos osztályok adómentességét biztosítsa, de nem arra, hogy az ország pénzügyi függetlenségét Ausztriával szemben megvédje.